

Слинько, Д.В. Теоретичні принципи процесуальної діяльності органів внутрішніх справ // Вісник Запорізького юридичного інституту . - 2001 . - №4. - С.94-100.

СЛИНЬКО Д.В.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Принципи процесуальної діяльності склалися внаслідок об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають на юридич-

ний процес як комплексну систему. Інакше кажучи, будучи об'єктивно обумовленими, принципи процесуальної діяльності пізнаються людьми і свідомо використовуються через їх діяльність шляхом аналізу та синтезу реальної дійсності та накопиченого в юридичному процесі практичного досвіду. Як „матеріалізований” результат їх спілкування, вони втілюються в життя за допомогою організаційно-правових форм. У той же час об'єктивна обумовленість принципів процесуальної діяльності не означає їх автоматичної, стихійної дії. Навпаки, процесуальні принципи втілюються в життя в результаті науково обгрунтованої, цілеспрямованої і усвідомленої діяльності спеціально вповноважених на те суб'єктів [1].

Принципи процесуальної діяльності являють собою „особливу сукупність об'єктивних та суб'єктивних засад, керівних ідей і пізнаних закономірностей, спрямованих на досягнення оптимальних варіантів будь-якої процесуальної діяльності” [2]. З одного боку, принципи процесуальної діяльності виступають як керівні ідеї, вихідні положення, відповідно до яких здійснюється формування, перетворення і навіть ліквідація органів держави, прийняття та реалізація правових норм [3]. З іншого, будучи вихідними положеннями, вони „відображають вимоги об'єктивних закономірностей розвитку... суспільства, що надають діяльності органів держави стійкий, цілеспрямований... характер, відображаючи її сутність, процесуальні принципи, слугують свого роду орієнтирами, дороговказами, дотримання яких забезпечує нормальне і однакове здійснення традиційних та нетрадиційних юридичних процесів” [4].

Найважливішою особливістю принципів процесуальної діяльності потрібно також вважати закріплення в їх змісті програмно-прогнозуючих засад, які дозволяють передбачати та відображати майбутність основних тенденцій і відправних моментів юридичного процесу [5].

Завдяки тому, що принципи процесуальної діяльності закріплені в чинному законодавстві, вони набувають нормативного характеру [6]. Тим самим вони вказують на обов'язкову чи дозволену поведінку суб'єктів у процесуальній діяльності. Визначаючи напрямки правових форм діяльності державних органів, принципи встановлюють не лише обов'язки та компетенцію суб'єктів, але й порядок і послідовність, за допомогою яких засобів та способів здійснювати діяльність, що можна чи не слід робити, від чого погрібно затриматися чи відмовитися. Нормативне закріплення принципів процесуальної діяльності надає їм загальнообов'язковий характер, забезпечуючи тим самим єдність їх розуміння, суворе до-

тримання та безумовне виконання, дозволяє розібратися в їх сутності, змісті, призначенні і спрямованості, проаналізувати їх та заборігти суб'єктивному тлумаченню і застосуванню, сприяє зміцненню організаційно-демократичних засад у здійсненні всіх різновидів юридичного процесу, безпосередньо спонукає до пошуку оптимальних шляхів реалізації правових форм діяльності державних органів, до удосконалення чинного законодавства, що закріплює та обслуговує юридичний процес, вносячи до нього елементи стабільності, конкретності однакового здійснення [7].

Слід відзначити таку характерну особливість принципів процесуальної діяльності, як те, що перебуваючи у взаємозв'язку та взаємозалежності, вони складають не просту сукупність вихідних ідей, а логічно впорядковану сукупність взаємодіючих між собою правових приписів.

Традиційними підставами розподілу принципів у правознавстві є їх класифікація відповідно до галузевого розподілу права. Такий підхід зустрічається і в загальнотеоретичних, і в галузевих дослідженнях. Відповідно до нього принципи поділяються на: а) загальноправові; б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи правових інститутів [8]. Іноді інституціональні принципи не визнаються елементом такої класифікації [9]. Деякі вчені виділяють міжінститутські та підгалузеві принципи [10]. Підстави подібної класифікації цілком зрозумілі.

Іншою підставою, що вживається в літературі для класифікації принципів, є джерело їх нормативного закріплення. Відповідно до нього виділяють конституційні (тобто текстуально відтворені в Основному Законі) та неконституційні (тобто спеціальні, закріплені в інших законодавчих актах) принципи [11].

Формально такий підхід до розподілу принципів юридичного процесу на групи є можливим. Деякі процесуальні принципи складають процесуальну норму (наприклад, право на судовий захист своїх прав, можливість оскарження дій державних органів у суді тощо), інші — частково відображені в тексті Конституції (наприклад, принцип розподілу обов'язку доказування — тільки в частині його прояву в кримінальному процесі), треті — взагалі в Конституції не згадуються, а подаються тільки в інших законах (наприклад, процесуальна норма про терміни прийняття рішення про порушення кримінальної справи, чи терміни розгляду і вирішення справи про адміністративні правопорушення).

Слід погодитися з думкою М.А. Громова та В.В. Ніколайченко, що такий підхід є формальним [12], цей підхід свого часу спричинив суперечки про різну значимість принципів процесу [13].

спроби сперечатися за правову рівноцінність процесуальних начал" [14]. Також вони висловлюють думку про „несуттєвість” джерела вираження принципів процесу, про однакову значимість принципів процесу, відстоюють незалежність, автономність як конституційних, так і неконституційних принципів, стверджуючи: „Усі-**яка** спроба... встановити... верховенство одних над іншими приречена на невдачу... Неможливо розглядати конституційні **принципи** по відношенню до галузевих у ролі норм-домінант, які дозволяють найбільш чітко та правильно тлумачити і застосовувати поточне законодавство при здійсненні кримінального судочинства. Кожен принцип кримінального процесу, конституційний чи неконституційний, однаково є важливим при інтерпретації чинного законодавства, і органи держави при наявності прогалин і протиріч окремих норм звертаються до того принципу..., у сфері якого знаходяться такі прогалини та суперечності, і діють в повній відповідності з його сутністю” [15].

У той же час слід відзначити, що виділення конституційних принципів зовсім не означає пониження фундаментального значення інших принципів процесу, які закріплені в процесуальному законодавстві, а не в Конституції. Важливим є зміст певного положення, його значення для побудови та функціонування процесуального права, регульованої ним процесуальної діяльності вповноважених осіб та правовідносин, які виникають.

Принципи мають однакове значення і виступають у „ролі норм загального і керівного значення” [16] лише при умові відсутності протиріччя між ними. В цьому випадку не треба встановлювати, вимірювати їх юридичну значимість. Якщо ж виникає протиріччя між конституційними та неконституційними (спеціальними) принципами, то **це** правило про співвідношення нормативних актів за юридичною **си-юю**, згідно з яким Конституція має найвищу юридичну силу”.

Також слід відзначити, що протиріччя та невідповідність принципів за змістом встановлюється і доказується значно **складніше**, ніж протиріччя між нормою і принципом або норм між собою. Така невідповідність принципів ніколи не буває явною. Слід пам'ятати, що будь-який процесуальний принцип виявляє свій **зміст** через процесуальні норми. При визначенні оцінки принципів і їх внутрішнього непротиворіччя не може бути точного критерію. В зв'язку з цим єдиною можливістю тут є здійснення різноманітних досліджень принципів у різних сферах юридичного процесу.

На нашу думку, при дослідженні принципів юридичного процесу, принципів процесуальної діяльності органів внутрішніх справ

потрібно встановити певну ієрархічність. В такому разі при оцінці принципів, як і при оцінці правових норм, буде діяти наступне правило: при відсутності суперечностей між загальним і спеціальним принципом процесу діє спеціальний принцип, при суперечності між ними діє загальний принцип юридичного процесу.

Практично в усіх „галузевих” дослідженнях різновидів юридичного процесу приводиться класифікація принципів на організаційні (судоуорійні) і функціональні (судопроводжувальні). Таку класифікацію пропонують М.А. Гурвич [17], Я.О. Мотовіловкер [18], М.К. Треушніков [19] та багато інших учених, що розробляли тему галузевих процесуальних принципів.

Наприклад, до організаційних принципів можна віднести такі, як назначеная слідчих, дізнавачів, оперативних уповноважених, централізація й єдиноначальність в органах внутрішніх справ. Для діяльності щодо порушення, розслідування кримінальної справи чи розгляду справи про адміністративне порушення вони не мають безпосереднього значення. Прикладом організаційно-функціональних принципів можуть служити такі принципи, як колегіальність та гласність розгляду справи; вони визначають як організацію, так і діяльність процесуальних органів. Прикладом функціональних принципів процесуальної діяльності будуть презумпція невинності, встановлення об’єктивної істини, безпосередність; вони визначають сутя процесуальну діяльність.

Але багато вчених відзначають, що немає принципів тільки організаційних чи тільки функціональних [20], „що їх розподіл має формальний характер, що часто один і той же принцип виступає і як судоустрійний, і як судопроводжувальний” [21].

У „Теорії юридичного процесу” запропонована інша класифікація принципів юридичного процесу. Вони поділяються на дві основні групи: загальні принципи державного ладу та принципи виключно процесуальної діяльності [22].

Що стосується безпосередньо принципів процесуальної діяльності органів внутрішніх справ, то доцільно провести класифікацію відповідно до того, як класифікується сам юридичний процес стосовно діяльності ОВС — тобто за його видами: а) принципи установчого процесу в ОВС; б) принципи правотворчого процесу в ОВС; в) принципи правозастосувального процесу в ОВС; г) принципи контрольного процесу в ОВС. Доцільно було б також виділити загальні принципи процесуальної діяльності органів внутрішніх справ, тобто ті принципи процесуальної діяльності, які притаманні всім різновидам юридичного процесу в ОВС, та видові або спеціа-

льні принципи процесуальної діяльності, які є притаманними окремим видам юридичного процесу в діяльності ОВС. Можлива неповнота класифікаційних груп, пов'язана з відсутністю в правознавстві яких-небудь широких досліджень відповідної тематики. З усіх дослідників юридичного процесу⁴ в цілому лише автори „Проблем судового права” виділили в своїй роботі окремий розділ, присвячений принципам та їх класифікації [23].

Отже, можна зробити висновок, що принципи процесуальної діяльності органів внутрішніх справ є об'єктивно обумовленими, пізнаються людьми, свідомо використовуються через їх діяльність шляхом аналізу та синтезу реальної дійсності та накопиченого в юридичному процесі практичного досвіду, тобто принципи процесуальної діяльності „склалися внаслідок об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають на юридичний процес як комплексну систему” [24].

Також, на наш погляд, можна відзначити, що принципи процесуальної діяльності ОВС являють собою „особливу сукупність об'єктивних та суб'єктивних начал, керівних ідей і пізнаних закономірностей, спрямованих на досягнення оптимальних варіантів будь-якої процесуальної діяльності” [25]. Ці принципи, з одного боку, є керівними ідеями, вихідними положеннями, відповідно до яких здійснюється організація, реформування, діяльність органів внутрішніх справ, з іншого — процесуальні принципи є орієнтирами, дотримання яких забезпечує ефективність діяльності всієї системи органів внутрішніх справ.

1. Теория юридического процесса / Под. ред. проф. В.М. Горшенева.— Харьков, 1985.—С.153.
2. Там же.— С. 154.
3. Васильев А.М. Правовые категории.— М., 1976.— С.216-226.; Лунев А.Е. Теоретические проблемы государственного управления.— М., 1974.— С.26.; Явич Л.С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы.— М., 1979.— С.25-42.
4. Теория юридического процесса / Под. ред. проф. В.М. Горшенева.— Харьков, 1985.—С.154.
5. Явич Л.С. Вказ. праця.— С.146-147.
6. Борисов Г.А. О нормативном характере принципов, действующих в правовой среде // Вопросы государства и права развитого социалистического общества.— С.26-28.; Яковлев Г.С. Аппарат управления: принципы организации.— М., 1974 — С. 14-18.
7. Теория юридического процесса / Под. ред. проф. В.М. Горшенева.— Харьков, 1985.—С.155.
8. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права.— М., 1972.— С.242; Гражданский процесс / Под ред. Юдельсона К.С.— М., 1972 — С.33-35.; Арбитраж в СССР / Под. ред. Юдельсона К.С.— М., 1984.; Явич Л.С. Вказ. праця.
9. Курс лекций по теории государства и права / Под ред. ИМ. Матузова,

А.В. Малько.— **М.**, 1997 — С.67.

10. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права.— Красноярск, 1985.— С. 157.
11. Михеєнко **М.М.** Нор ВТ., Шибіко В.П. Кримінальний процес України.— К, 1992 —С. 31.
12. Громов Н.А., Николайченко В.В. Принципы уголовного процесса, их понятия и система // Государство и право.— 1997.— № 7.— С.35.
13. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс — М., 1951.— С.73.; Строгович М.С. Некоторые вопросы теории советского уголовного процесса// Сов. государство и право.— 1952.— №8.— С.17.; Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и законодательства.— М., 1985 — С 21.
14. Громов Н.А., Николайченко В.В. Вказ. праця—35.
15. Там же.
16. Там же.
17. Советское гражданское процессуальное право / Под ред. Гурвича М.А.— 1964 —С.29.
18. Мотовиловкер А.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и со .ности процесса: Учебное пособие.— Ярославль, 1978.—С. 13.
19. Арбитражный процесс / Под ред. М.К. Треушникова — М., 1995.— С.38-43.
20. Государство и право развитого социализма в СССР—Л., 1977.— С.326.
21. Полянский Н.Н., Строгович М.С, Савицкий В.М., Мельников А.А. Проб-
... олфом - йсттг - **Ы** , члур-^> **С** •
22. Теория юридического процесса / Под. ред проф. В.М. Горшенева.— Ха-
23. Полянский Н.Н., Строгович М.С, Савицкий В.М., Мельников А.А. Вказ.
праця.—С.126-180.
24. Теория юридического процесса / Под. ред проф. В.М. Горшенева.— Ха-
рьков, 1985.— С.159.
25. Там же.— С. 154.